בס"ד

מאורות

גיליון נ"ג תשע"ז
מספר 627

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללת מורשת יעקב ומכללת אורות ישראל

ובנחה יאמר

"ובנחה יאמר שובה ה' " – על נוכחות השכינה בישראל

מנהג רווח הוא כי כאשר מחזירים ספר תורה למקומו, בין בחול בין בשבת, אומרים את הפסוק מן התורה (במדבר י, לו): "וּבְנֻחֹה יֹאמַר שׁוּבָה ה' רִבְבוֹת אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל", ואחריו אומרים עוד מספר פסוקים מלוקטים מן הכתובים. על הפסוק הזה מובאת בבבלי, יבמות (סג ע"ב – סד ע"א) הברייתא הבאה:[1]

> תנו רבנן: "ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל" – מלמד שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושני רבבות מישראל. הרי שהיו ישראל שני אלפים ושני רבבות חסר אחד, וזה לא עסק בפריה ורביה, לא נמצא זה גורם לשכינה שתסתלק מישראל?

לאמור, כדי לזכות להשראת השכינה נדרשת נוכחות של עשרים ושנים אלף מישראל, ובפחות מכך, ואפילו אם יחסר אחד בלבד מן המניין הזה כי אז לא תשרה השכינה. וכבר שאלו רבותינו בעלי התוספות,[2] וכן הקשו רבים (יוזכרו להלן), והרי מקורות שונים בספרות חז"ל מלמדים כי השכינה שורה גם בפחות מכך!? – כך למשל שנינו באבות (פ"ג, מ"ו):[3]

> רבי חלפתא איש כפר חנניה אומר: עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם, שנאמר (תהלים פב, א): "א-להים נצב בעדת א-ל". ומנין אפילו חמשה – שנאמר (עמוס ט, ו): "ואגדתו על ארץ יסדה". ומנין אפילו שלשה – שנאמר (תהלים פב, א): "בקרב א-להים ישפוט". ומנין אפילו שנים – שנאמר (מלאכי ג, טז): "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, ויקשב ה' וישמע' וגו' ". ומנין אפילו אחד – שנאמר (שמות כ, כ): "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך".

וכן מצאנו מאמרים נוספים המלמדים כי גם היחידים זוכים לנוכחות השכינה. כך למשל אמרו חכמי התלמוד (שבת יב ע"ב) על החולה "דשכינה עמו", וכן דרש רבי עקיבא (סוטה יז ע"א): "איש ואישה, זכו – שכינה ביניהן".

בעניין הקושי הזה הוצעו שני יישובים[4] עיקריים:[5] יש שיישבו[6] כי דברי הברייתא "שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושני רבבות" כוונתם "בפרסום ובפומבי, שיהא ניכר ונראה לעיניים שהשכינה שורה בישראל". אבל שלא בגילוי ובפרסום, "שכינה נסתרת" – אפשר שתשרה גם על עשרה וגם על יחידים. ובאופן דומה היו שיישבו[7] כי יש רמות שונות של השראת שכינה – "שאינו דומה השראה להשראה".

על כך שיש מדרגות שונות של השראת שכינה העמידו רבים,[8] ויש ללמוד זאת גם מדברי חז"ל לגבי בית המקדש השני. שכן, מצד אחד אמרו חכמי התלמוד (יומא כא ע"ב): "חמשה דברים שהיו בין מקדש ראשון למקדש שני, ואלו הן: ארון וכפורת וכרובים, אש, ושכינה, ורוח הקודש, ואורים ותומים". לאמור, שכינה לא הייתה בבית שני. ומנגד, נשתמרו בתלמוד ובמדרשים תיאורים המלמדים על נוכחות שכינה גם בבית שני,[9] אלא על כורחנו לומר, שגם בבית שני הייתה שכינה ברמה מסוימת, אלא שהיא לא הגיעה לאותה רמת השראה שהייתה בבית ראשון.[10] כך כתב בעל התניא (ליקוטי אמרים, פרק נג):

> כשהיה בית ראשון קיים, שבו היה הארון והלוחות בבית קודש הקודשים הייתה השכינה [...] ביתר שאת ויתר עז בגילוי רב ועצום [...], ובבית שני שלא היה בו הארון והלוחות אמרו ז"ל שלא היתה שכינה שורה בו. פי' מדרגת שכינה שהייתה שורה בבית ראשון.

ברוח זו יש אפוא להבין את שאמרו חכמי המדרש (שמות רבה, ב, ב): "א"ר אחא: לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי, שנאמר (שיר השירים ב, ט): 'הנה זה עומד אחר כתלנו' ". לאמור, גם לאחר חורבן הבית השני עדיין נוכחת השכינה בכותל המערבי, ואולם אין הימצאות השכינה הזו בתוקפה ובעוצמתה כאשר הייתה בשעה שעמד הבית בבניינו ובתפארתו, ועל כך אנו מתפללים ומבקשים מאת ה': "וכונן בית מקדשך על מכונו, ושמחנו בתיקונו, והשב שכינתך לתוכו" – במלוא זיווה וזוהרה ובכל הודה והדרה!

ד"ר בעז שפיגל
מרצה בהתמחות לתושב"ע
ובמסלול לתואר שני במקרא ובספרות חכמים

---

1 ובדומה בבבא קמא פג ע"א: "דריש ר' דוסתאי דמן בירי: 'ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל' – ללמדך שאין שכינה שורה על ישראל פחות משני אלפים ושני רבבות. חסר אחת, והיתה אשה מעוברת ביניהם וראויה להשלים, ונבח בה כלב והפילה, נמצא זה גורם לשכינה שתסתלק מישראל". וראו גם: ספרי בהעלותך, פסקה פד, מהדורת הורוביץ, עמ' 84: "וכשם שאין שכינה שורה למעלה אלא באלפים ורבבות, כך אין שכינה שורה למטה אלא באלפים ורבבות".

2 תוספות, בבא קמא פג ע"א, ד"ה "שני אלפים"; מושב זקנים על התורה, לונדון, תשי"ט, במדבר י, לו, עמ' תמד.

3 וכן באבות פ"ג, מ"ב: "שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכינה ביניהם", ע"ש. וכן בהרחבה בברכות ו ע"א: "ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם [...] ומנין שאפילו אחד שיושב בתורה ששכינה עמו וכו' ", ע"ש.

4 ליישובים נוספים, ראו למשל: ר"ב הלוי עפשטיין, חומש תורה תמימה, במדבר י, לו, אות כו, שהציע כי דברי הברייתא על הפסוק "ובנחה יאמר" נאמרו לגבי השראת השכינה בתמידות, אף שלא בשעת תורה ותפילה, ולכך נדרש מספר רב של כ"ב אלפים מישראל. ואולם כאשר לומדים תורה או מתפללים שורה השכינה גם על עשרה וגם על יחידים.

5 דומה שאת שני היישובים שיובאו להלן אפשר לעגן באשר יישבו בעלי התוספות בקצרה (בבא קמא פג ע"א): "דהכא אנביאים ואמשכן קאמר", ודוק בדבריהם.

6 כך יישב רשב"ץ דוראן (מאות י"ד–ט"ו), בפירושו לאבות פ"ג, מ"ב, ד"ה "אבל שניים שיושבים וכו' ". וכן נקט ר' יששכר בער איילנבורג (מאות ט"ז–י"ז), צדה לדרך (על פירוש רש"י לתורה), במדבר לו, י. וכן נקט בקיצור הנצי"ב, ספרי עם פירוש עמק הנצי"ב, ירושלים תשל"ז, כרך א, בהעלותך, פיסקא כו, עמ' רעא.

7 כך נקט הנצי"ב שם. וכן כתבו אחרוני זמננו. ראו למשל: מרן ר"ע יוסף, "בדין כניסה למקום המקדש בזמן הזה", תורה שבעל פה, י (תשכ"ח), עמ' נא–סא; הנ"ל, שו"ת יביע אומר, חלק ה, יו"ד, סימן כו; רא"י קניבסקי, קריינא דאגרתא (קובץ אגרות ממרן בעל ה"קהילות יעקב"), ב, בני ברק תשע"א, אות תקמח, עמ' רמט; ר"מ קליין, שו"ת משנה הלכות, חלק ז, סימן ריג, אות י, והדגיש: "ובע"כ שיש הרבה עניני שכינתא שריא והוא מהנסתרות לה' אלקינו ית"ש, ובודאי כל העוסק בתורה ובמצות לש"ש מתקרב להש"ית".

8 נוסף על הנזכרים כאן, ראו לדוגמה: ר"ש די אוזידא, מדרש שמואל (על פרקי אבות), פ"ג, מ"ז (על דברי רבי חלפתא); ר"ח אבן עטר, אור החיים, דברים לג, ב; הרחיד"א, שו"ת יוסף אומץ, סימן לז.

9 למשל: (א) ברכות ז ע"א, המסופר על ר' ישמעאל בן אלישע שנכנס לפני ולפנים; (ב) סוכה נג ע"א, המסופר על הלל בשמחת בית השואבה שאמר "אם אני כאן הכל כאן וכו' ", וברש"י ובתוספות שם.

10 כך כבר נקטו הראשונים, כמו רבנו בחיי, בראשית מו, כז ("ואין הכונה לומר שלא שרתה שכינה בבית שני כלל"), ע"ש. וראו גם: זוהר בראשית, דף כו ע"א ("בבית ראשון דאיהי שכינתא עלאה, ובבית שני דאיהי שכינתא תתאה").

"בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, לא אוכל עוד לצאת ולבא" (דברים לא, ב)

בתחילת הפרשה מופיע פסוק שבו מודיע משה רבנו שלא יוכל להנהיג עוד את העם: "לא אוכל עוד לצאת ולבא וה' אמר אלי לא תעבור את הירדן הזה". הסיבה לכך – כי כך קבע ה', "וה' אמר אלי" וכו'. אם כן, מדוע מציין משה את גילו, "בן מאה ועשרים שנה אנכי היום"? האם לרמוז שגם מצב בריאותו אינו כתמול שלשום ואינו מאפשר את המשך פעילותו?

על כך אומר רש"י: "יכול שתשש כוחו? תלמוד לומר, (דברים לד, ז) 'לא כהתה עינו ולא נס לֵחֹה'". מדוע הוא מציין את גילו? "אנכי היום – היום מלאו ימי ושנותי, ביום זה נולדתי וביום זה אמות". משה בא להודיע כי הגיע עת פטירתו, אך אין הוא רומז לחולשה ולהתרופפות כלשהי בבריאותו.

אחרת היא דעת האבן עזרא. לדעתו, "לצאת ולבא – במלחמה; והטעם, כי אילו לא הייתי מת עתה, אין בי יכולת להלחם". לאמור, קיים בהחלט קשר בין תחילת הפסוק, "בן מאה ועשרים שנה אנכי היום", ובין סופו, "לא אוכל עוד לצאת ולבא". מפאת גילו המופלג לא יכול עוד משה רבנו להנהיג. אלא שהבדל יש בין, "לא כהתה עינו ולא נס לֵחֹה", שמשמעותו בריאות כללית טובה, ובין, "לא אוכל עוד לצאת ולבא", המתייחס לכוח הפיזי הנדרש להובלת מלחמה. בריאות כללית טובה הייתה למשה רבנו, אך הכוח הפיזי הנדרש להובלת מלחמה, לדעת האבן עזרא, כבר לא היה לו.

אף האברבנאל מקשר את תחילת הפסוק לסופו, אלא שלדעתו משה דווקא היה במצב בריאות המאפשרת הובלה למלחמה. וזה לשונו: "ואני אחשוב שמשה רבנו אמר אל ישראל 'בן מאה ועשרים שנה אנכי היום', והם טובים באמת. כי כמו שהעידה התורה עליו, 'לא כהתה עינו ולא נס ליחה'".

אבל אין ראוי שאוֹנֶה את עצמי בחשבי שכן יהיה תמיד. כי מפאת הזקנה, עם היותי בהווה בריא(ה) וטוב, אין ספק שלא יהיה כך בעתיד. כי בהכרח תבואני החולשה מהרה בהיותי בירידה האחרונה. כי כן יקרה לזקנים, שבהיותם בבריאות, פתאום תבואה החולשה. וזהו אמרו "לא אוכל עוד לצאת ולבא". רוצה לומר, עוד, בעתיד לא אוכל, עם היות שאוכל עתה. ועם זה, לא יהיה המאמר הזה סותר לאמרו, "לא כהתה עינו ולא נס ליחה", כי שם ידבר מההווה, ומשה דיבר כאן בדרך השכל לְמה שיהיה עליו בעתיד.

לפי האברבנאל, "בן מאה ועשרים שנה אנכי" היא אכן סיבה ל"לא אוכל עוד לצאת ולבא", אך לא בגלל התרופפות בריאותו בהווה, אלא בגלל הצפי להתרופפותה בעתיד.

אולם לדבריו, הקשר לסוף הפסוק אינו ברור, "וה' אמר אלי לא תעבור את הירדן הזה". נראה שדבריו של הרש"ר הירש משלימים את הפסיפס:

> למרות מאה ועשרים שנותיו "לא – כהתה עינו ולא – נס לחה" (להלן לד, ז), אולם הייתה זו מתנה מיוחדת של חסד ה' שזכה בה רק לעת פעילותו. אך פעילות זו הגיעה עתה לסיומה. ולפיכך מכאן ואילך צריך היה לצפות לאותה חולשה טבעית המתאימה לגילו, והיה זכאי אפוא לומר שאין הוא יכול להתלונן אם הוא – בן – מאה ועשרים שנה – שוב לא יהיה לו הכח לפעילות ציבורית.

בריאות טובה מתנת ה' היא, הניתנת לאדם כדי למלא שליחותו עלי אדמות. הסתיימה שליחותו, נלקחים ממנו האמצעים הניתנים לו כדי לקיימה. את זאת ידע משה רבנו, ומכאן להכרזתו, "לא אוכל עוד לצאת ולבוא".

אליה ווקנין
סטודנטית בהתמחויות לתושב"ע וללימודי ארץ ישראל

בכל דרכיך דעהו

מכון צומ"ת – צוותי מדע ותורה

ברוריה מכמן

מה צריך לעשות חייל דתי כאשר הוא חייב לטלפן בשבת למפקד? במכון צומ"ת מצאו פתרון: הטלפון הכשר, שהרשת המפעילה אותו פועלת כל הזמן וכך, כאשר אדם מתקשר הוא אינו מפעיל אותה באופן ישיר. זוהי דוגמה לאחד הפיתוחים של מכון צומ"ת.

מכון צומ"ת הוקם בשנת תשל"ז. הוא פועל בצמתי המפגש שבין דרישות ההלכה וחיי המעשה, כשהמטרה היא להתייצב בצמתים אלו, לכוון בהם את התנועה לבל יתנגשו שני העולמות, אלא דווקא יעלו בקנה אחד. במכון צומ"ת מאמינים שהתורה היא נצחית ונותנת את הפתרון לכל דור ודור, מבלי שעקרונותיה משתנים במלוא הנימה. ההלכה נועדה לכוון את עולם המעשה בתלמיו, ללוות את התקדמותו, וכדי לעשות זאת יש להעמיק בים ההלכה, למצוא בו את החידושים ההלכתיים ולדלות מהם את ההדרכה לעולם ההולך ומתחדש. לשם כך פועלים בצומ"ת צוותים בתחומי המחקר, הייעוץ והיישום.

בתחום המחקר מעודד המכון, ואף יוזם, מחקרים תורניים-הלכתיים המתפרסמים בכתב העת השנתי "תחומין", לצד מאמרים בנושאי הלכה, טכנולוגיה, חברה ומדינה. כן קיים באתר מדור שאלות ותשובות בנושאי הלכה וטכנולוגיה.

מכון צומ"ת מייעץ למוסדות שונים, ממשלתיים וציבוריים, ושומר בכך על קשר הדוק עם אנשי מדע, מהנדסים וטכנאים. במעבדת המכון מיושמים פתרונות רבים שנֶהֱגוּ ותוכננו בין כותלי בית מדרשה של צומ"ת.

מספר דוגמאות לפיתוחים של מכון צומ"ת:

- **פיקוד שבת לקלנועית** (כלי תנועה לנכים, מוגבלים וקשישים שאינם יכולים לנוע ברגליהם): ההלכה אינה רק "מתחשבת", אלא גם מצווה על עונג שבת וחג. מכוח צו זה פיתח מכון צומ"ת פתרון הלכה-טכני מורכב למדי, המיועד לאפשר לנזקקים לנוע גם בשבת ובחג.
- **רמזור לדלת אוטומטית**: במוסדות רבים מותקנות לכניסה לבניין דלתות הנפתחות ונסגרות אוטומטית כאשר מישהו מתקרב אליהן. מה עושים בשבת? במכון צומ"ת פיתחו מנגנון מיוחד המורכב בדלתות אלו ומנטרל את חיישני הקִרבה, ובמקומם פותח וסוגר את הדלתות בתדירות קבועה.

  איך נדע להיזהר ולא להתקרב לדלת בזמן שחיישני הבטיחות פועלים? לשם כך מצוידת המערכת ברמזור: כאשר דולקת נורה בצבע אדום משמעות הדבר שאין להתקרב אל הדלת, וכשנדלקת נורה בצבע ירוק – זה הזמן להיכנס בבִטחה. נורה בצבע כתום-צהוב מתריעה על הצבע האדום המתקרב... ממש כמו בכביש.

מקורות

- **אתר מכון צומ"ת**: http://www.zomet.org.il/?CategoryID=204
- **אתר ערוץ 7:** http://www.inn.co.il/News/News.aspx/302473